

UNDERSTANDING YOURSELF - THE BASIS OF PERFECTION

Rakhmatova Kholida Kholikova

Teacher of the Department of Social Sciences, Candidate of Philosophical Sciences
Bukhara Institute of Engineering and Technology

Annotation: The article argues that one of the main criteria of human maturity is self-awareness. Self-knowledge and understanding of man is, first of all, knowledge of the essence of the human race. Hazrat Alisher Navoi called people to self-realization with such teachings as "If I can't find myself, I can't find myself", "Think about your body, whatever you want from yourself". It has been revealed that modern philosophy pays special attention to the human problem.

Key words: understanding of national identity, humanity, harmoniously developed man, perfect man, "Risolai Navroiyi", "Fiqroti Ahroriya", "Masnavii Ma'naviy", lust, honor, love, honesty.

ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ - БАРКАМОЛЛИК АСОСИ

Рахматова Холида Холиқовна

Бухоро муҳандислик-технология институти
“Ижтимоий фанлар” кафедраси ўқитувчиси, фалсафа фанлари номзоди

Аннотация: Мақолада инсон камолотининг асосий мезонларидан бири унинг ўзлигини англаши эканлиги далилланган. Инсонни ўз-ўзини таниши, англаши, энг аввало инсон зотининг моҳиятини билишидир. Ҳазрат Алишер Навоий, “Эл негиб топқай мениким, мен ўзимни топмасам”, “Ўз вужудингни тафаккур айлагил, ҳар на истарсен ўзингдан истағил”, каби ўғитлари билан инсонни ўзлигини англашга чорлаган. Ҳозирги кун фалсафаси инсон муаммосига махсус эътибор бермокдалиги очиб берилган.

Таянч иборалар: Миллий ўзликни англаш, инсонийлик, баркамол инсонни, комил инсон, “Рисолай Хавроййя”, “Фикроти Ахрория”, “Маснавий Маънавий” асари, нафс, ор-номус, ишқ, ҳалолик.

ПОНИМАНИЕ СЕБЯ - ОСНОВА СОВЕРШЕНСТВА

Рахматова Холида Холиқовна

Бухарский инженерно-технологический институт
преподаватель кафедры общественных наук, кандидат философских наук

Аннотация: В статье утверждается, что одним из основных критериев зрелости человека является самосознание. Самопознание и понимание человека есть, прежде всего, познание сущности человеческого рода. Hazrat Alisher Navoi призывал людей к самореализации такими поучениями, как «Если я не могу найти себя, я не могу найти себя», «Думай о своем теле, что хочешь от себя». Выявлено, что современная философия уделяет особое внимание проблеме человека.

Ключевые слова: понимание национальной идентичности, человечность, гармонично развитый человек, совершенный человек, «Рисолай Хавроййя», «Фикроти Ахрория», «Маснавий Ма'навий», вожделение, честь, любовь, честность.

Халқнинг маънавий ҳаётида ўзлигини англаш муҳим ўрин тутди. Шу сабабли миллий ўзликни англашнинг мазмун-моҳиятини ўрганиш долзарб муаммолардан ҳисобланади. Миллий ўзликни англаш нима? Миллий ўзликни англаш миллийликка мансуб барча хусусият ва жиҳатларни кўзда

тутади. Ўзбек халқининг миллий ўзлигини англашга интилиши ва уни кўз қорачиғидек сақлаши миллат учун характерли жиҳатдир.

Инсон камолотининг асосий мезонларидан бири унинг ўзлигини англашидир. Дельфадаги Апполон ибодатхонасининг деворларига ўйиб ёзилган ва анъана бўйича етти юнон донишмандларидан бири – Хилонга тегишли деб ҳисобланган “Ўзлигингни англа!” шиори қадимги антик давр фалсафасидан ҳозирги кунгача файласуфлар учун ўзак масала бўлиб келмоқда. Цицерон, “Фалсафа Фалесдан бошланади, у биринчи эди”, деб таъкидлаган. Етти донишманднинг етакчиси бўлган Фалес, “Энг қийин нарса нима?”, деган саволга “Ўзни англаш”, деб жавоб берган. Файласуф Хилон, “Ўзингни билгил ва сен Худоларни ва коинотни билиб оласан”, деган.

Инсон руҳий қувватининг рамзига айланган Сукрот шундай деган: “Ким ўзини билса, унинг учун нима фойдали эканлигини билади, худди шунингдек нимага қодир ва қодир эмаслигини тушунади. Биладиган нарсалари билан шуғулланиб, у ўз эҳтиёжларини қондиради ва бахтиёр яшайди, билмаган нарсаларига қўл урмай, хатоларга йўл қўймайди ва бахтсизликларни четлаб ўтади. Шу туфайли, у, шунингдек бошқа одамларнинг баҳосини ҳам билади ва уларга таяниб, фойда олади ва ўзини бебахтликлардан сақлайди”.

Ислонда ҳам “Ким ўзлигини таниса, Роббини танийди” деган ҳадис мавжуд. Тасаввуф таълимоти “Худшуноси, худошуноси аст”, яъни “Ўзликни таниш, англаш, Худони танишдир” деган тамойилга асосланади. “Оллоҳни англашдан аввал ўзликни англамоқ жоиз”, - дейди Ғаззолий. Шунингдек у, “Афсуски, фақат инсонгина ўз ҳақида ҳақиқий билимга эга эмас. Биз ўзимизни фақат сиртдан – у ёки бу қилмишимиз ва ташқи қиёфамиз орқали биламиз. Руҳий моҳиятимизни билишга уринмаймиз,” деб таъкидланган. Башарият мутафаккири Жалололдин Румий “кўзни юмгил, кўзга айлансин кўнгил”, деб инсонни ўзлигини англашга чақирган.

Инсон ҳам ўзини кимлиги, нима учун бу дунёга келганлиги, ўз имкониятларини билса, ўз кадр-қимматига муносиб иш қилади, манзил-макон топади, ўзгаларга фойдали ва керакли бўлади.

Инсонни ўз-ўзини таниши, англаши, энг аввало инсон зотининг моҳиятини билишидир. Бу инсон маънавияти, шаъни, кадр-қиммати, обрў-эътибори, ор-номуси орқали намоён бўлади. Ўз-ўзини англаш инсонга ҳаётининг маъно-мазмуни, мақсадини тушунишга ёрдам беради. Инсон, энг аввало “Мен кимман?”, “Бу ёруғ дунёга нима учун келдим?”, “Менга ато этилган буюк неъмат-ҳаётимни нималарга сафарбар этмоғим лозим?” деган саволларга жавоб излаб, ўз-ўзини англаши ва жамиятда ўз ўрнини топиши лозим.

Ҳазрат Алишер Навоий, “Эл нетиб топқай мениким, мен ўзимни топмасам”, “Ўз вужудингни тафаккур айлагил, ҳар на истарсен ўзингдан истағил”, каби ўғитлари билан инсонни ўзлигини англашга чорлаган. Ўз-ўзини англаш жараёнининг аввалида инсон ўзини ҳайвон эмас, ўсимлик эмас, тош-кесак, жонсиз маъдан эмас, балки Ҳазрати инсон эканлигини англаши лозим. Фалесдан “Энг гўзал нарса нима?”, деб сўраганларида, у “Одам, чунки у Тангрининг маҳсули”, деб жавоб берган. Демак, инсон бутун мавжудотлар ичида энг гўзали экан, чунки Тангри уни ўзига монанд қилиб, мукамаллик даражасида яратган.[1,2]

Одам ҳайвонот олаmidан онги, тафаккур қила олиши, нутқи, меҳнат қилиш ва меҳнат қуролиларини ярата олиши, ижод қудрати билан ажралиб туради. Инсоннинг инсонлиги, унинг ҳайвондан туб фарқи айни ўз-ўзини англашидадир, яъни ўзининг кимлиги ёки нималиги, нималарга ва қандай ишларга қодирлигини била олишидан бошланади.

Ўз-ўзини англаш жараёнида инсон ўзини бутун борлиқдан ажратиб, унга “ўзга кўз” билан, четдан қарайди, ўз қилаётган ҳар бир иши, ўтказган ҳар бир дамани сарҳисоб қилади. Ўз-ўзини англаш жараёнида инсон ўз кадр-қимматини билади, унда ўзига ишонч ҳосил бўлади, характери шаклланади. Инсон ўз-ўзини англаса фаол бўлади, чунки у “ўз ўрнида” бўлади.

Ўз-ўзини англаш жараёнида билиш объекти ҳам, субъекти ҳам инсоннинг ўзи бўлади. Инсон ўз-ўзини англаш жараёнини қуйидаги шакллари мавжуд:

Биринчи, дастлабки шакли – ўз-ўзини ҳис қилиш, яъни киши ўзини, ўз жисмини қуршаб турган дунёдаги предметлар, ходисалардан фарқини билади.

Иккинчи шакли – одам жамиятдаги ўз ўрни, бу жамият аъзоси, аниқ фаолият эгаси, маълум ижтимоий гуруҳга мансублигини билишидир.

Учинчи, юқори шакли – ўзини фуқаро сифатида англаши, ўз ишлари учун масъулликни ҳис қилиши, ўз фаолиятини назорат қилиши, ўз-ўзига баҳо бера оладиган, ўз-ўзига ҳисоб бера оладиган шахс даражасига етишидир.

Ўз-ўзини нотўғри англаш инсонни, бир томондан, ўзига ортиқча баҳолаш ва кибру ҳавога берилишига олиб келса, иккинчи томондан, ўзига паст баҳолаш-ўзидаги иқтидор, истеъдодни очолмай, фаоллиги етарли бўлмасликка, пассив, умидсиз, инкироз ҳолатига туширади. Бу икки ҳолат ҳам инсон камолотига ёмон таъсир этади. Шунинг учун Ҳазрат Алишер Навоий айтган эдилар:

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,

То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас.

То зулму ситам жонига бедод ўлмас,

Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.

Инсонда ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини назорат этиш, ўз-ўзидан ҳисоб олиш мунтазам давом этадиган жараён бўлганида инсон меъёрда яшайди. Чунки “одами нусхаи жомия турур, ондоғким, малакий сифатлари бор турур ва сабий ва баҳимий сифатлардан ҳам холий эрмастур”. Хожа Аҳрор Валий бу иборалари билан инсонда ҳам малакий, фаришталарга хос сифатлар мавжуд, шу билан бирга йиртқич ва бошқа тўрт оёқли ҳайвонлар каби нафс иллатлари ҳам борлигини таъкидлаб, инсонни “нусхаи жамий”, яъни борлиқдаги бор нарсаларни ўзида жамъ этган нусха демокдалар.

Ўзликни англаган одамда меҳр, муҳаббат, мурувват, саховат кучли бўлади. Хожа Аҳрор Валий шундай байтни ўқиган эканлар:

Одами дийд асту боқий пўст аст,

Дийд он бошад, ки дийди дўст аст.

Мазмуни:

Одамий, яъни ҳақиқий инсон кўздир, бошқаси ҳаммаси пўстдир,

Кўз агар дўст кўзи бўлса, шундагина кўз бўлади.

Хожа Аҳрор бу билан инсон қалби оинаси бўлган кўздан фақат бутун борлиққа дўстона назар, меҳр-муҳаббат порлаб турсагина, ҳақиқий инсон номига уйғун бўлади, дейди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, баркамол авлод – ўзини англаган, ўз кадр-қиммати, ҳаёт мазмунини, жамиятдаги ўрнини билган ва шунга муносиб амал қиладиган фаол шахсдир. У бирор нафасини ҳам беҳудага сарфламайди, чунки у умрини шу нафаслардан иборатлигини билади. Унинг ҳамсухбати яхши одамлар бўлади, чунки ёмон ҳамсухбат умрни, вақтни нобуд этиши, беҳуда сарфлаш эканлигини англайди. Ўзини англаган инсон барча борлиқ, мавжудлик, хусусан бошқа инсонларни ҳам кадру-қийматини билади, чунки уларнинг ҳар бири унинг бахтиёр яшаши учун лозимлигини тушунади. Ўзини англаган инсон ҳақиқий бахтиёрдир. Чунки у ҳирсу ҳавас, нафсу ҳаво, зулму ситамдан пок. Ўзини англаган инсон севимлидир. Чунки у барчани севади, меҳр-муҳаббат билан назар қилади, бу эса унга нисбатан бошқаларда ҳам шундай пок, гўзал туйғуни уйғотади.

Ҳозирги кун фалсафаси инсон муаммосига махсус эътибор бермоқда. Хожа Аҳрор Валий нақшбандия таълимотини жаҳоний даражага кўтарган мутафаккир сифатида маълум ва машҳурдир. Унинг асарларида инсон, инсонийлик ва инсоний ҳақиқат тушунчаларига махсус эътибор берилган. Бу тушунча айниқса унинг асосий асари “Фикроти Аҳрория”да ёритилган. “Фикроти Аҳрория” “Фақароту-л-орифийн” номи билан ҳам маълум.

Хожа Аҳрор ўз асарида инсонийлик тушунчасини кўп ишлатади. У “инсонийликнинг энг катта мақсади зоҳирни ёмонликлардан халос қилиш, буйруқларга итоат қилиш ҳамда ботинни ўй-фикрлардан тозалашдир, токи дилга Ҳақнинг салтанати тажаллий қилсин, дилни ғайрининг шууридан озод айласин” деб, “Фикроти Аҳрория” асарининг “башарият алоқаларидаги ифлосликлардан дил ва бадан тозаланишига сабаб бўлсин” мақсадида ёзганлигини таъкид этади. [3,4,5]

Иқтибослар таҳлили кўрсатадики, Хожа Аҳрор инсонни зоҳир ва ботин уйғунлигидан иборат деб қарамоқда. Инсон зоҳири унинг ташқи кўриниши, шакли бўлиб, унинг ёмонликлари инсон ботини, қалбига таъсир этади. Ботин инсоннинг ички олами, мазмун-моҳияти, уни ҳиссий органлар билан билиш қийин, тафаккур ва интуиция билан англаш мумкин. Ботинни ўй-фикр ва кераксиз боғланишлардан тозалаш зоҳирни гўзал, нурли қилади. Инсон зоҳири – юзи, муомаласи, ўтириб-

туриши ботиний ҳолатига боғлиқдир. Хожа Аҳрор зоҳирни бадан ва ботинни дил, қалб деб, уларни поклаш инсонни инсоний сифатни олишига ва инсонийлик ҳолатида бўлишига ёрдам беради деган. Демак, ҳақиқий инсон зоҳиран ва ботинан пок, бадан ва қалби тозадир. Бу мазмунда Хожаи Жаҳон номи билан машҳур хожагон тариқати асосчиси Абдулҳолиқ Гиждувоний ҳам шундай ёзганлар:

Покиза ҳисол боши андар ҳама ҳол,
Ки аз ҳислати покиза шавад аҳли камол.
Бехтар зи ризогии Ҳақ чи ёбад банда?
Рози аст Худо зи марди покиза ҳисол.

Мазмуни:

Барча ҳолларда покиза ҳислатли бўлгин,
Чунки камол аҳли покиза ҳислат ила бўлади.
Банда учун Ҳақ розилигидан яхшироқ нима бор?
Худо покиза ҳислатли Марддан розидир.

Хожа Аҳрор инсонларни уч тоифага бўлади: 1. Мардлар. 2. Инсонийлик сифатидаги инсонлар. 3. Инсонийлиги бўлмаганлар – ҳайвонлар. Бу маънода у шундай ёзади: “Эй, Инсон. Ҳаракат қил, токи инсонийлик мартабасидан ўтгайсан ва мардлик мақомига етгайсан. Сен Инсон киму Мард кимлигини билмоғинг керак. Билгинки, инсон “Жоҳаду фийно (“Бизнинг йўлимизда жидду жаҳд айлаган”) майдонида “Ло” (йўқ) тиғини қўлга олган мубориздир. У Аллоҳнинг душманлари нафс ва шайтон билан бирга жангга киришган. Мард эса тавҳид тиғи ила ғайрнинг бошини олган ғозийдир. У жангу жадал қилишдан фориғ бўлгандир. Бул иккисидан бошқа яна бир тоифа борки, уларни чорполар қаторидан санаса ҳам бўлади”. Демак, Хожа Аҳрор инсоний даражадаги инсонлар деганда нафси ёмонлиги ва шайтон васвасасига қарши жидду жаҳд билан курашадиган одамларни тушунган. Мардлар эса инсонийлик мақомидан юксалиб, нафс ёмонликларидан тўла ғалаба қозониб, зоҳирий ва ботиний қувватларини ўз тасарруфига олган хос кишилардир. Нафс қули ва шайтон ўйинчоғи бўлганлар шаклан одам зотига ўхшасалар ҳам, уларни мазмун – моҳиятан Хожа Аҳрор чорполар, яъни ҳайвонлар деб, Аъроф сураси, 179 ояти – “Улар (кофирлар, мушриклар) ҳайвонлар кабидирлар, балки ҳайвонлардан ҳам бадтардирлар” – ни асос қилиб келтиради.

Хожа Аҳрор Валий бу маънони “Жавомий ул-қалим” номи билан аталувчи охираат учун зарурий қалималар – ҳикматли сўзлар мажмуасида ҳам баён этган. У ёзади: “Кишилар уч тоифадурлар: Авлиёки, ботинлари зоҳирларидан яхшидир. Уламоки, зоҳирлари ва ботинлари баробардир. Жоҳилларки, зоҳирлари ботинларидан яхшидир”. Бу қалима билан юқоридаги ғояни таққосласак, авлиёларни мардлар билан бир дейди. Тасаввуф аҳли кўпинча авлиёларни мард ёки эранлар деганлар. Айтиш лозимки, бу тушунча инсон жинсига нисбатан эмас, инсонийликни ботинда нақадар юксаклигига ишоратдир. Уламолар деганда, зоҳир ва ботини уйғун, мос, яъни инсоний сифатли, ўз нафсини таниб, унга қарши тура оладиган кишилар тушунилмоқда. Жоҳиллар зоҳири инсон зотига ўхшаш, шунинг учун яхши, лекин ботинан ҳайвон сифатидаги кишилардир.

Хожа Аҳрор мардларга яна шундай таъриф берган: “Мардлик улдурки ҳар ким санга ёмонлик қилса, ўрнига яхшилик қил! Ва ҳар ким сендан узулса, ёпишғил! Ва ҳар ким сени ноумид қилса, анга эҳсон қил”! Кўриниб турибдики, мардлар илоҳий сифатлар билан безанган ва барчага эзгулик қилишга қодир бўлган кишилардир.

Хожа Аҳрор фикрича, инсон инсонийлик даражасида бўлиши учун ғафлатга қолмаслиги, нафс ва шайтондан огоҳ бўлиши лозим. Хожа Аҳрор: “Ғафлат уйқудандир ва уйқу сувдан ва сув (қўб) таомдин. Ҳар кимки, кам еса ҳозир бўлғай ва ҳар кимки қўб еса ғофил бўлғай”, деб таом емакка доир қатор қуйидаги ўғитларни айтганлар:

- Меъда таомни жойидур. Ҳар нимаеки анга юборсанг, агар ҳалол бўлса тоатга қувватдур. Ва агар шубҳали бўлса Ҳақ йўлин санга беркитур. Ва агар ҳаром бўлса, маъсият туғор.

- Таомни андоғ егилки, сан ани егайсан, на ул сани егай. Агар сан они есанг ҳаммаси нур бўлур ва агар ул сани еса ҳаммаси зулмат бўлур.

Сўфийларни “нафси ўлик, қалби тирик” деб таърифлаганлар. Хожа Аҳрор ҳам нафсга шундай таърифлар берган: “Ҳар нарса то тирикдур тозадур. Вақтеки ўлса, нопок бўлур, магар нафски тирик бўлса, нопокдур ва ўлса покдур”, “Ҳақ субҳонаҳу ва таоло буюрурки, “Ва аъриз анил-жоҳилийн”,

яъни юз ўгиргил нодонлардин. Нафс нодонларнинг нодонроғидир, керакдурки, андин юз ўгирсанг ва хилофин олсанг”. Инсон ҳақиқий инсоний, аслига уйғун бўлиши учун нафсини ёмонликларини англаши, унга қарши туриш лозим.

Хожа Аҳрор инсонийлик ҳақиқати деган масалага махсус эътибор берган. У – “Инсонийлик ҳақиқати Ҳақ субҳонахудан бошқага муҳаббат ва майл аралашмаларидан холи бўлиш” - эканлигини ёзади. Хожа Аҳрор муҳаббат ва майл инсонда Ҳақга ҳам ғайрга ҳам бўлиши мумкин деб, ғайрнинг зотига ибодат қилиш ғайрга муҳаббат ва майл эканлигига ва ғайрга мансуб бўлиш ва ҳою ҳавас этагини ушлашлигини таъкид этган.

Нафс истаги ейиш, кийиш, зеб-зийнат, шаҳват, мол-дунё кабиларга меъеридан ортиқ боғланиш инсонни тубанлаштиради. У мол-дунё, мансаб, нафс истаклари учун ҳайвоний ҳолатга тушади. “Ҳақиқий мақсад одамзот Ҳақдан бошқага гирифтор бўлишдан халос бўлсин”, “инсонийлик ҳақиқати Ҳақ субҳонахудан бошқага гирифтор бўлишдан озод бўлиш” эканлигини Хожа Аҳрор таъкид этган.[6,7,8]

Хожа Аҳрорнинг бу таърифларидан маълум бўладики, у инсонни илоҳий сифатли мавжудот деб ҳисоблагани учун ҳам илоҳийликка уйғун ҳаракатни унга мос деб ҳисоблайди. Илоҳий сифатли инсон бутун борликни Ҳақ назари билан кўради ва уни эъзозлайди. Бундай инсонни назари баланд, ўзи жуда юксак мартабада бўлади.

Хожа Аҳрор икки асари “Рисолаи Ҳавроийя” (“Хурлар ҳақидаги рисола”) ва “Фикроти Аҳрория”да ҳам инсонга нисбатан қуйидаги рубоийни келтирган:

Эй нусхаи номаи илоҳи, ки туи,
Эй ойнаи Жамоли Шоҳи, ки туи.
Берун зи ту нест, ҳар чи дар олам ҳаст,
Дар худ биталаб ,ҳар он чи хоҳи, ки туи.

Мазмуни:

Илоҳий номанинг нусхаси сенсан,
Шоҳ (Ҳақ) Жамолининг кўзгуси сенсан.
Нимаики оламда бўлса, сендан ташқарида эмас,
Нимани истасанг, ташқиридан эмас ўзингдан изла ўша сенсан.

Шунингдек Хожа Аҳрор шу мазмундаги “Ман арафа нафсаҳу факод арафа Роббаҳу” (“Кимки ўз нафсини таниса, бас у (шундан сўнг) ўз Роббисини танигай” ҳадисини ҳам келтирган.

Хожа Аҳрор инсонийлик ҳақиқатига эришиш учун саъй-ҳаракат, ҳиммат ва вақтга эътиборни зарур, деб ҳисоблаганлар. “Кунларни беҳуда ўтказмаслик керак. Умрни шундай нарсага сарф қилмоқ лозимки, сендан мақсад шул бўлсин. Сенинг камолинг ўшандадир” деб, у ҳар бир инсон ўз ҳаётининг мазмун-моҳиятини, ўз истеъдодини таниши ва жамиятда ўз ўрнини топа олиши лозимлигини уқтиради.

Хожа Аҳрор инсон тана ва руҳдан иборатлиги ва “руҳнинг жасадга гирифтор бўлиши” инсон ҳақиқати эканлигини айтади. Руҳ танага кирганида муқаддас, илоҳий оламда бўлмаган нарсалар унда ҳосил бўлади. Чунки тананинг талабларини нафс акс эттира бошлайди ва турли хижоб, парда, боғланишлар пайдо бўлади. Натижада инсон ўз-ўзини англаб, саъй-ҳаракат қилмаса тубанлашиб, залолатга тушиши мумкин.[9,10,11,12,13]

Инсоний ҳақиқатни Хожа Аҳрор валийларга таяниб, қалб ва руҳ билан боғлайди. Қалб илоҳий ишқу муҳаббатга гирифтор бўлиши лозим дейди. “Маънавий давлат шулки, ўз дилингни шалоғили кавнаиндан холи қилмоғингдир”, яъни қалб икки дунё боғланишларидан фориғ бўлиши лозим, дейди Хожа Аҳрор. У “Қалб ул-мўъмин Аршуллоҳил аъзам” – “Мўъмин банданинг қалби Аршуллоҳдан ҳам аъзам”дир ҳадисини келтиради.

Хожа Аҳрор қалбни поклашга эътиборни қаратиб шундай ўғит беради: “Ўзингни фаррош сингари тутмоқ керак. Дилни кавний тааллуқотлар хасу хашагидан тозаламоқ даркор”. Хожа Аҳрор фаррошнинг супургиси деб – зикр, яъни Ҳақни эслаш эканлигини уқтирган ва шундай ёзган:

Зикр гў, зикр то туро жон аст,
Зиндагийи дил ба зикри Яздон аст.
Чун ту фоний шави зи зикр ба зикр,

Зикри хуфияки, гуфтаанд он аст.

Мазмуни:

Зикр айт, зикр, то танангга жонинг бор,
Қалб тириклиги Яздон-худо зикри биландир.
Сен зикрдан зикргача фоний бўлсанг,
Хуфия зикр айтганлари шудир.

Хожа Аҳрор фикрича, дил – қалб Ҳаққа огоҳ бўлиш шарафига мушарраф бўлса, дилда ҳеч нарсага ўрин қолмайди, у гафлатдан уйғонади. Огоҳлик ҳақиқийликка далилдир, деб Хожа Аҳрор: “Ҳақиқий саодат мана шу огоҳликдан бошқача бўлмайди”, деган ғояни таъкид этади. Бу саодатга эса инсонни Хожа Аҳрорнинг фикрича, хожагон-нақшбандия таълимоти муяссар қилиши мумкиндр.

Хожа Аҳрор ғоялари Баҳоуддин Нақшбанднинг қуйидаги ғоялари билан уйғундир:

Зи ғайрат хонаи дилро зи ғайрат кардаам холи,
Ки ғайратро намешояд дар ин хилватсаро будан.

Мазмуни:

Ғайрат қилиб, дил уйини ғайр (мосиво)дан тозаладим,
Чунки бу хилват саройида ўзга муносиб эмас.

Хожа Аҳрор шундай деганлар: “То кўнгулни дунё ва укбо муҳаббатидан тозаламасанг, Ҳазрати Худованди Каримга маҳал бўлмайду. Зероки, экилган ерга экиб бўлмас ва битилган қоғозга битиб бўлмас”. Қалб бошқа нарсаларга боғланса, Хожа Аҳрор уни экилган ер ёки битилган қоғоз каби деб ҳисоблаган. Мутасаввиф қалбнинг асосий вазифаси Ҳақни маҳали – манзил-макони, тажаллий этадиган кўзгуси бўлиши лозим деб уқтиради.

Хожа Аҳрор инсонга турли таърифлар берган. Жумладан, “Дунёдаги бор нарсаларнинг улуғроғи зоҳирга қараганда одамзоддир. Ва хорроғи кучукдур. Хирадмандлар иттифоқи бирла Ҳақ танигувчи кучук Ҳақни танимаган одамзоддан яхшироқдур” – деган Хожа Аҳрорнинг бу фикрлари қуйидагиларга уйғундир:

Писари Нуҳ бо бадан биншаст,
Хонадони нубувваташ гум шуд.
Саги асҳоби Қаҳф рўзе чанд,
Паи некон гирифтум мардум шуд.

Мазмуни:

Нуҳнинг ўғли ёмонлар билан бўлди,
Натижада пайғамбарлик хонадонини йўқотди.
Қаҳф асҳоби ити неча муддат,
Яхшилар билан бўлиб, жаннатий бўлди.

Хожа Аҳрор инсоний ҳақиқатни топишда хотиранинг махсус ўрни борлигига эътибор берган. Инсон камолотида хотиранинг ўрни катта. Тасаввуф аҳли бу масалага махсус эътибор берганлар. Хожагон таълимоти асосчиси Хожаи Жаҳон номи билан машҳур Абдулҳолиқ Гиждувоний тариқатига киритган ёдкард (хотирга келтириш, эслаш), бозгашт (қайтиш, қайтадан қилинган амалларни эслаб таҳлил этиш), ниғахдошт (хотира муроқабаси, хотирани сақлаш), ёддошт (хотирани тўхтатиш) каби тамойиллар инсон хотирасини мустаҳкамлаш ва асл зарурий нарсаларни ёдда сақлашга қаратилган. Хожагон тариқатининг йирик намояндаси Ҳазрат Азизон номи билан машҳур Хожа Али Ромитаний ўзининг “Рисолаи Азизон” асарида инсон камолоти учун зарур бўлган ўн шартдан бири хотирани сақлаш деб ёзади. У инсон хотирасини нафсоний, шайтоний, малакий, раҳмоний бўлишини таъкидлаб, инсон ёмон хотира – шайтоний, нафсонийни ўчириб, йўқотишга ҳаракат қилиши ва малакий, раҳмоний хотирани сақлашга интилиши лозим деб таъкид этади.

Хожагон таълимотидаги ғоялар асосида вужудга келган нақшбандияда ҳам бу тамойиллар тўла қабул қилинди. Нақшбандия таълимотининг йирик вакилларида бири Хожа Аҳрор Валий ҳам асарларида ёдкард, бозгашт, нигоҳдошт, ёддоштни батафсил таҳлил этган. У ўзининг “Анфоси нафийса” (“Нафис нафаслар”, “Нозик латиф иборалар, фикрлар”) рисоласида инсон бор ғайратини Ҳақ – Худони “Ҳар вақт ,балки ҳар лаҳза ёдда сақлашга сарф этиши” зарур дейди. Бунини Хожа Аҳрор

маърифатни ҳосил бўлиши учун асосий сабаблардан бири сифатида “Рисолайи волидия” асарида ҳам кўрсатган.

Хожа Аҳрор инсон деганда инсонийлик ҳақиқатини англашга эътиборни қаратиши масаласига эътибор қаратган мутасаввифдир.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Хожа Аҳрор Валийнинг инсон, инсонийлик, инсон ҳақиқати ғоялари, инсон фалсафасининг долзарб масалаларини ичига олади. Бу қуйидагиларда намоён бўлади:

- Хожа Аҳрор Валий инсон фалсафасида инсон тушунчаси шакли ва мазмун уйғунлиги, ўзаро боғлиқлигини айтган бўлса ҳам, моҳият масаласига асосий эътиборини қаратган. Шунинг учун у асосан инсонийлик тушунчаси билан ўз фикрини баён этган.

- Мутасаввиф инсонийликни инсоннинг илоҳийлик даражасидаги зоҳир ва ботинан покланишидир, яъни ўз асли билан уйғунлигидир деб тушунган.

- Хожа Аҳрор Валий инсонни моҳиятига қараб мард, инсон ва ҳайвон даражасидаги уч тоифага бўлади.

- Мутасаввиф инсонийлик ҳақиқати деганда ҳақиқий бандалик, яъни фақат Ҳақ, асл билан боғланиб, ўшанга мос уйғун яшашни тушунган.

- Хожа Аҳрор инсоний ҳақиқат учун инсон муҳаббат ва майл – ихтиёри тўла илоҳий бўлишини зарур деган.

- Хожа Аҳрор Валий инсонийлик ҳақиқатга етишда нафс тарбияси, қалб тасфиясининг ўрни муҳимлигини таъкидлаган.

- Хожа Аҳрор Валий инсонийлик ҳақиқатини англаш учун тор доирадаги, нафсоний боғланишларни узиб, бутун оламни илоҳий неъмат сифатида қадрлаш даражаси ва ҳолатига етиш лозим, деб ҳисоблаган.

- Хожа Аҳрор Валий инсоний ҳақиқатга етиш учун саъй-ҳаракат, ҳиммат, вақт қадрини билиш, руҳ камолоти ва қалб поклиги, хотира ва огоҳликни муҳим деб таъкид этган.

- Мутасаввифнинг инсоний ҳақиқат ҳақидаги ғоясини ҳозирги кунда баркамол инсон тарбияси жараёнида қўллаш самаралидир.[14,15,16]

Адабиётлар:

1. Ҳақиқат манзаралари. 96 мумтоз файласуф. Т.: Янги аср авлоди, 2007. 10-бет.
2. Сержило тафаккур дурдоналаридан. Т.: Наврўз, 2003. 29-бет.
3. Фахриддин Али Сафий. Рашаҳот: (Оби Ҳаёт томчилари). – Табдил ва сўнгсўз муаллифи М.Ҳасаний. – Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2003. 344-бет.
4. Шодиев Ж.Ж. Умар Хайём рубоийларининг талқин ва тавсифи // Наманган давлат университети Илмий ахборотномаси. – Наманган, 2020. – № 9. – Б. 206-210.
5. Рашаҳот. 390-бет.
6. Шодиев Ж.Ж. Умар Хайёмнинг ижтимоий - ахлоқий қарашлари // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Тошкент, 2020. – № 3. – Б.107-110.
7. Бобохонов Ш., Мансур А. Нақшбандий тарикатига оид қўлғезмалар фикристи. Т.: Мовароуннаҳр, 1993. 24-25 – бетлар.
8. Шодиев Ж.Ж. **Interpretation of the image of may in the ruba of Umar Khayyam** // Monografia pokonferencyjna science, research, development #33. -Paris, 29.09.2020-30.09.2020. – P. 126-133.
9. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор. Фикроти Аҳрорийя. /Табаррук рисоалар. Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўз боши ва изоҳ муаллифлари – М.Ҳасаний, Б.Умрзоқ, Ҳ.Амин. Т.: Адолат, 2004, 51 – бет.
10. Шодиев Ж.Ж. Умар Хайём фалсафий қарашларида инсон тақдири ва эркин ирода масаласи // Наманган давлат университети Илмий ахборотномаси. –Наманган, 2020. – № 2. – Б. 197-204.
11. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор. Фикроти Аҳрорийя. /Табаррук рисоалар. 60 – бет.
12. Shodiev Jahongir. Philosophical views of Umar life // Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal. – India, Vol.10, Issue: 4, April 2020. –P. 360-364. (Impact Factor SJIF 2020=7.13)
13. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор. Жавомиъ ул-калим. /Табаррук рисоалар. 341 – бет.

14. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор. Рисолаи Ҳавроийа. /Табаррук рисолалар. 374 – бет.
15. Shodiev J.J. Interpretation of moral facts in the opinions of Umar Khayyam // International engineering journal for research & development. - India, Vol. 5 Issue 3, April 2020 –P. 143-148. (Impact Factor SJIF 2020=6.549)
16. Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор. Рисолаи “Анфоси нафийса.” /Табаррук рисолалар. /Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўз боши ва изоҳ муаллифлари – М.Ҳасаний, Б.Умрзоқ, Ҳ.Амин. Т.: Адолат, 2004. 38 – бет.